

Васил Ю. Даскалов

ЛАГЕР НА СМЪРТТА

1. Предизвестие за Ловеч

Из 1 глава - Пет камиона Опел Блиц вместо увод

Пред управлението са паркирали пет камиона Опел Блиц, символ на фашистката военна мощ. Машины къси, с висока кабина, която гледа равнодушно от малките стъклени прозорци. Предницата, скрила в кухината си мотора, с прорезни ребра от двете страни, напомня муцуната на тежка, озъбена акула. Това е най-важната, задвижващата част. Тя трябва да извози хората. Каросерията е по-къса от останалото, да е побираща нормално две дузини войничета, не повече. Две дузини в камион...

Един висок, рус мъж с твърдо лице влиза в мазето на „Славянска беседа“. Колегите му от милицията го гледат с недоверие, правят му път, разпръсват се, странят от него. Те знаят с какво се занимава, знаят и че това му е партийно поръчение. За действията на главорезите, продиктувани от партийните нужди, милиционерите могат само да си замълчат, къде от солидарност, къде от страхопочитание, къде от чист страх. Пита ли ги

някой? А и смеят ли да изкажат мнение? Места в камионите има...

Всеки ден се задържат хора – бивши политици, дипломати, ветерани от фронта, банкери, инвеститори, изобщо хора на положение. Глави на семейства, глави на потенциалната капиталистическа контра-реакция. Главите трябва да хвъркнат.

— Хайде, върви. Върви ти казвам.

Нощта напредва. В софийския септември нахлува пронизваща хлад – вечерните, вече тъмни часове са импрегнирани със смутна, мъглява тревога. Килиите се пълнят с интелектуалния каймак на обществото. Милиционерите, по зададен регламент, оформят групи от по двадесет задържани. Некъде към полунощ, когато в управлението са останали само най-лоялните джелати, една след друга общо пет двадесетици затворници са подкарани нагоре по стълбите. Що е в душата на тези хорица, що мислят, че им предстои – дали изпращане в концлагер, каквито е имало и при Борис III, за изолиране на комунистическите партизани, или такъв,

предимно трудов, като от родино Сталину; дали затвор, дали разстрел... Но комунистите не са все още дотолкова автономни и автократни, че да пратят в затвора без дело, а колкото до разстрелите... Разстрелите не са никаква рядкост и макар и невинаги явни, изчезването на хората в следствие говори достатъчно. И столичани са подочули това-онова, как неудобните в провинцията биват карани в горите... Как неудобните не се завръщат. Та, няма край София не шумят гори? Нима и таме нема да отекват последни изстрели? Отзад милиционери пазят с шмайзери, опрени в гърдите на хората. Щракват резетата. Отгоре каросерията е опасана с брезент. Само задницата на камиона оставя мътна сводеста гледка. Оскъдната улична светлина проблясва по металната, покривна рамка. Заръмжават глухите мотори на опелите. Отпреде в първата кабина се вози русият пълководец. Не е негова инициативата, не. Това е идея на високо равнище, идея от партията-майка в Съюза, но чисто оперативно я ръководи той, прави го отлично, със студен, безмилостен хъс.

Конвоят се изнизва от линиите на града, потъва на запад, подминава Перник, за да продължи към радомирските нивя. Стотина мъже се клатят в каросериите, лишени от свободата, от предишния им успешен живот. Изведени са надалеко, в студената, усойна зеленина, родила нявга узурпиращото, партизанско движение. Нелегални беха комунистите, сега тикат буржоазията към нелегална, противозаконна смърт. А тя е близко, тя се сеща, със стесняването на друма, със забавянето на скоростта, с все по-честото клатене по неравностите отдоле, като да преминават през наскоро заринати изкопи. Надеждицата изгасва в душите с последните умиращи светлини на селищата, последни, късни свидетели на техната гибел. Некои виждат София в последните си мигове, некои – синовете и дъщерите си. Некои са твърде слаби и несигурни в обществения и личностен ужас, който следвоенната политика им донесе. Некои изпадат в рев и отчаяние, живее им се, като на всеко човешко същество, живее им се, защото са живели законно

и що-годе морално съобразно, защото този поробил ги болшевизъм не може ги убеди, че заслужават смърт, че техните съграждани требе да им пуснат куршума. Некои обезумяват, сигурни са, че ще се размине, само ще ги сплашат, а сетне ще ги качат на трена, ще ги изселят от неудобната, стратегическа София... Таме в нивята, между Темелково и Стефаново, таме камионите спират с последен хрип.

— Слизай, слизай, всички въвн от камионите, бавно.

Ръцете им са свързани с вериги. И да се намери един луд помежду им, нема как сам да побегне. Изправят ги пред рововете. Сто души са наредени като мишени на състезание, в дълга редица над пресния окоп.

— Аз имам добри връзки на запад – хленчи един мъж в скъп, копринен костюм, мъж, арестуван директно на некое официално събиране. – Мога, мога да ти осигуря добри пари, мога да ти осигуря апартамент във Виена, който от тука нема как да присвоиш. Имам, имам един добър канал за износ на...

Русият полковник рязко се извързва към гърба на нещастника и му пуска почти от упор куршум в тила. Кръвта се разпръсва във въздуха с частици череп, като малка, топла експлозия, а трупът остава да се държи на веригите на другите, все още живи ръце от двете му страни. Викове, тежко дишане, изтръпване. Припадане. Некои се изпускат.

— Преди да умрете, разберете едно – казва бездушно пълководецът, като да говори не човек, а метална машина с ротор в гърдите. – Вие сте упадъкът на капитализма. Вие немате място в новото, комунистическо общество.

Той се движи методично по дължината на веригата незаконно осъдени, прави равни, стройни разкрачи като в марш, в права линия и обстрелва главите, точно, прецизно, без да хаби излишни мунициции. Огъват се, падат мъртви. Никой няма шанс да живее. И не умре от раната веднага, ще се озове тежко ранен, без дъх под няколко тона пръст и окован с останалите двайсет парчета. Двайсет войни-

ка са обикаляли, качени в каросерията на Опела Блиц. Каква ли е била съдбата им? Войници с оръжие в ръцете. Изпратени да бранят интересите на третия райх, на родината, измрели на фронта с гордо вдигната глава. Били са се за своите срещу чуждите и от чужди куршуми са измрели. Вървали са, че умират за дълга.

— Три месеца по сто души на нощ – ще си спомня по-късно в едно интервю същият този ексекUTOR, вече генерал-полковник.

Били са към десет хиляди, по груба преценка. Некой тебе да върши работата. Тебе да се действа. Още преди народния съд. Защото народният съд може да не осъди всички.

Из 9 глава - От Бояновден до Великден

През петдесет и шеста година на Великден достъпът до храм-паметник „Александър Невски“ е традиционно заграден от властта, заради пристигащите туристи от Гърция и десетките чуждестранни дипломати. За сметка на това всеки друг Божи храм се посещава свободно. Жената е завита в тъмна забрадка, носи палто и груби боти. Лицето ѝ старо, смалено, изпито и жълтеникаво. Под очите се търкаля стара, упорита тъга, като застинала присъда, която не може да се прокуди. Редом до нея вървят дъщеря ѝ и зет ѝ, които тихо говорят нещо за празника. Възрастната не взема голямо участие, духом тя е другаде, Великият ден ѝ позволява да се опре на вярата и да вгълби съзнанието си в един мил, споменен зов. Пресичат ул. „Сталин“ и влизат в храма. Пролетта още от края на март носи у преждевременно състарената Вяра упованието в

християнското чудо. Изминали са няколко седмици от Бояновден... Празник, който е настроил осакатената ѝ, останала половин душа да облича майчината горест в притаена надежда. Като праведна християнка тя не може да приеме, че не е погребала детето си, като майка, не може да приеме, че трябва да го оплаква, като гражданка тя още не е получила никаква информация за изчезването му. Отнели ѝ са го – нито убит, нито погребан, нито осакатен, нито затворен, той изчезва от рамките на този един живот, от тази земя, сякаш превърнат в пара. Тя няма как да се докосне до него. Затова се обръща към вярата. Вярата ѝ помага да стигне до него духом, да усети детето си, синът, който изпрати надалече, комуто каза да стои далеч от подмолната родина, когото така и не успя напълно да предпази. Усеща го в притчата, в историята на името, което му е дала, името на свети Боян. Всяка година е още по-тежка, вклинява се в гърдите ѝ, пропада като метал, пречи ѝ да диша, задушавая, увеличава мъката ѝ. Но в пролетния Бояновден, тъкмо по времето, когато послед-

ните снегове се стапят и откриват раждащата се цветна земя, когато първите парички се пръскат разноцветно по ливадите, а вишните се окичват в бели, ароматни снопове, когато кленът и кестените започват да се листят и птиците да пеят симфонията на възраждащата жизненост, по него време и особено в магнетичната сила на храма, Вяра най-силно чувства детето до себе си, чувства го близко, че го има, че е отново нейно.

Свети мъченик Боян-Енравота е внук Крумов. Когато Маламир се възкачва на трона, неговият брат Боян прави първия си досег с Християнството. Не само е покръстен, но и започва да води много въздействащи проповеди, в които предрича как новата вяра ще се разпростре по българските земи и как ще бъдат изградени неговите храмове. Езичникът Маламир се вбесява и издава смъртна присъда на брат си. Боян-Енравота е посечен през 833 г. Но само двадесетина години покъсно пророчеството му се сбъдва.

Синът ѝ неслучайно носи това име, той премина през Европа, показва, че е

част от едно будно поколение, моделът на буржоазните българи, образовани и отворени към света, той остава някъде много далече в онази могъща, управляваща половината свят федерация на комунизма, остава жив, както тя вярва като майка и рабиня, защото неговият харизматичен дух е по-силен от диктатурата, защото той е пламък, който тебе да пребъде над терора, да се преражда всяка пролет на Бояновден, за да възкръсва на Великден. Неизвестността крепи надеждата, но и лишава майката от покой. Тя запазва убеждението си, че комунистите не са го очистили, инак щяха рано или късно да ѝ съобщят, за неговата смърт. Те не биха признали реалните обстоятелства, но както за стотици други хорица, уморени в затворите и лагерите, властта щеше да изфабрикува неистинна и недостоверна причина за смъртта. Да ѝ съобщят, че е починал! Не. Нито в милицията, нито в министерството ѝ казват нещо. Може би и те не знаят и не смеят да проучват. Току-виж друговедецът Боян излязъл по-хитър, укрил се е и предпочита да остане в неизвестност, за да запази живота си. Нима не го посъ-

ветва тъкмо това, жертвайки майчината си потребност да го вижда и да го усеща близко. За да живее, трябва за нея да бъде мъртъв.

Миряните сноват безшумно, говорят полугласно в хладната, кобалтова нощ, а малките свещици блещукат пред сърцата им. Светли капки памет, надеждица, поклон. Стотици съдби. Изгубили бащи или като Вяра, изгубили синове. Но вси те пазят своята идентичност посредством вярата. Блещукат малките предвестници на родовата святост. Огънят скоро ще загасне, вощениците докапват, вълнуват се, танцуват във враждебния въздух. В тези християнски нощи милицията винаги е на крак, дебне, да не би бдението да се радикализира в брожение, да не би от вярата да изскочи дзвер, който да разклати устоите на петолъчката. Общественият ред е приоритет за опазването на властта. Всякакви прояви, които могат да сплотят масите и да раздухат неподходящи, капиталистически убеждения, следва да се контролират из късо. Не че нещо

се случва, нито от страна на верващите, нито от страна на службите. Но милицията е наоколо. Дебне и контролира. Пълно е с униформени, има и цивилни агенти. Каква по-добра ситуация да плъзнат и да слухтят, сред изконното уединение на вярващите.

Вяра и близките ѝ минават със свещите по дължината на партийния дом, огряват го в естествения си ход, като на тих, незаявен протест и продължават в по-малките улички зад строежа на централния универсален магазин. Късно е, късна сбъдната вечер! Божият син е възкръснал. Дъщеря ѝ и зетът влизат в кооперацията, а майката остава да размени няколко думи с комшийката. Хората се отнасят към нея с едно внимателно, премерено състрадание, да не би да я унижат, но и да не увеличат скръбта ѝ. Не я обвиняват, не я сочат с пръст. Зловещите теми за интернирани млади хора се избягват, а навярно възможната намеса на Съюза всява допълнително стахопочитание и изключва всекакъв коментар.

— Запалих свещ. За него – казва Вяра смирена. – Всяка година паля и се надявам поне душата му да е спокойна.

— Трябва да верваш – съседската жена я гледа солидарно. – Това право не могат да ти отнемат. Като майка и като рабиня. Ти имаш право, вътре в себе си да верваш.

Вятърът се извива, планински хладен, като да размества пластове в обществото, като да пренарежда светове. Дърветата го прокарват през младите си, лъскави листа в приглушено свирукане. Напорите на промяната. Дъщеря ѝ внезапно изскача от входната врата, тича босонога, лицето ѝ е и бледно и потно, като че да изгуби съзнание от тежко, непреодолимо вълнение. Тича към нея, с неспокойни, развети коси. Като видяла съживен мъртвец.

— Майче, майчице, мила. Чудо, чудо е...

Вяра знае кого ще види, тя е чакала този гост толкова дълго, отправяла е хиляди печални, но изпълнени с вяра молитви. Тя го сънува и пресънува. Тя знае, че в този късен час не идват вести за отдавнашна смърт. Може да дойде само живот. Но дори и най-ревностното ѝ упование не я е подготвило напълно за тази

бленувана, на пръв поглед илюзорна, така изстрадана среща. Връща се. Детето ѝ се завръща. От Бояновден до Великден, чудото се случва. Възкръсва младенецът, възкръсва и нейното мило дете.

Из глава 12 – Клубът на „Гочо Гопин“

— Не носете тесни панталони, че да не ви пратят в „Белене“.

Не е лъжа. Младите ги събират на цели групи от „Ръкси“ и ги карат към лагера. Не са важни самите задържани, те не представляват някаква обществена опасност, не нарушават общественения ред, важно е обаче да се сее страх сред останалото население, сред тези, които остават да чакат синовете и бащите си.

***

Събиранията в сутерена на сградата са повече от порядъчни. Момчетата са запасани до шията с черните си манти с бели якички, а момчетата като влизат, събличат черните ученически куртки и остават по ризи – бяла, светлосива или черна. С Георги и Ивелин, които той взима от улица „Васил Коларов“, тримата се понасят разпалено, ядат бонбони из

замрелия, притихнал център и говорят високо. Зализали са перчемите. Георги носи по-консервативни гащи и евтина, работническа риза. Как да си позволи своеволия – нали баща му е милиционер. Божидар е с новите кадифени трандафори, със стеснени при прасците и глезените крачоли, ала американен. Плащат четиридесетте стотинки вход и влизат. Салонът е дълъг, nekъде към шестдесет метра, момчетата обикновено застават от едната страна, момичетата от другата и като на съревнование, очакват музикантите да засвирят. А щом инструментите почнат да препускат игриво в синхрон било то в бавен или бърз темп, момчетата се приближават към момичетата, прииждат вкупом, подредени в редица като вълна и ги канят на танц. Ха някоя се свенува или откаже, целият салон започва да негодува, да подвиква „Ееее“, „Аaaa“, „Неее, не такааа“ и тя се принуждава да се съгласи, за да не отнесе още критиките, да не ѝ излезе име, че е по-глуповато свенлива, отколкото е в действителност. Танците са припряни, в повечето случаи боязливи и нескопосани,

особено тези по-бавните, при които момичето трябва да се държи през кръста. Тая чисто танцова близост предизвиква смущаващи симпатии у невръстната, незряваща младеж. И нито туиста или рока, нито джаза или в класическите танци подтикват оформящите се краткотрайни двойки към неуместни срамни ласки. Те се вихрят, подскачат или се плъзгат грациозно, засвидетелстват помежду си едно подобаващо уважение. Тези забави минават повече от невинно, децата слушат американската музика, припхват и подскачат, без да демонстрират аморално поведение. Сама по себе си музиката не ги възпитава в разврат или безделие, нито ги прави агресивни, още по-малко пък ги подтиква към спонтанни, интимни отношения.

Оркестърът гледа да угоди на младежта, но попреправя звученето на рокабили доайените – Елвис Пресли, Литъл Ричард, Бил Хейли, Луи Прима. Децата се примолват, кандърдисват музикантите да свирят рокабили и музикантите изпълня-

ват, ама с попроменени тоналности. Докарват нещо подобно, разбира се не защото не умеят да изсвирят парчето. Те се застраховат от внезапните проверки.

****

Как ли се казва девойката? Изведнъж започва да си задава въпроси, да се вълнува по непознатата. Да сеца странната слабост в корема. Не че не е обръщал внимание на чаровните момичета в техникума, не че не се е заглеждал, но в онази приятна, развихрена и освободена вечер той чувства как назрява първото му сериозно влюбване.

— Хайде, върви от нейната страна, тръгни преди останалите, ще ги превариш и ще я поканиш – дава акъл синът на милиционера.

Гледа Божидар, миг колебание и се втурва още преди да е засвирила музиката. Сърцето му се бие тежко от вълнение. Дали изглежда нелепо, задето се е впуснал да кани още преди музикантите да са подхванали следващото парче? Е, какво толкова, не върши нищо нередно, няма да целува девойката пред всички, я. Ще се прибли-

жи, ще я поздрави, все едно се знаят от квартала. Де да се знаеха наистина. Защо хубавиците никога не са наблизно, защо обстоятелствата не го срещат с такива момичета по-често, непреднамерено, в класа, в училищния двор, на родната улица. Защо една задявка го прави уязвим с особена болка в корема? Винаги е мислел, че ще му бъде по-лесно, но сега, когато харесва истински момиче и се е отнесъл от пръв поглед, той изпитва още по-големи трудности, все едно в тиня газии потъва. Изправя се пред нея, по гърба му изпод ризата се стичат струйки, а той още се чуди какво да ѝ каже, усмихва се и е сигурен, че лицето му е пламнало като разцъфнал полски мак. Момичето също се усмихва, но по по-различен начин, с известна горделивост. Като че ли му отвръща, „Що толкова се свенуваш за един танц пък ти“. В същия миг музиката гръмва и улеснява задачата. Нема що да ѝ говори – тя няма и да го чуе. Достатъчно е да я покани. Божидар протяга ръка. Музиката обаче изчезва. Внезапно така ведно,

както инструментите засвириха, така ведно мълкват. Като изключени от тока. Танцуващите фигури застиват в очакване, присвити, приближени едни до други, тихи, укротени, пасивни. Вихренето е приключило, било, каквото било. По средата на залата са нахълтали петнадесет-двадесет униформени, гледат просташки строго. Оглеждат тълпата от танцьори като да проверяват за нещо нередно.

— Ти и ти. И ти също – посочват Божидар, Ивелин и още няколко момчета. - Какви са тези панталони, бе? Сваляй бързо панталоните. Сваляй през обувката.

Божидар и Ивелин единствени не се подчиняват. Хващат ги грубо за яките на ризите, чува се късане на плат. Извеждат ги. Тикат ги в закрыта кола на милицията. Осем и четвърт вечерта. Откарват ги. Момчетата не виждат накъде.

Из 13 глава - Мазето на улица „Московска“

Онази вечер ще ги промени. В чакал-
нята висят още колцина задържани мла-
дежи със сведени глави. Вечерните смени
винаги са оглавени от хора на Държавна
сигурност. Майорът идва и разпорежда
нещо, после като гледа Божидар и Иве-
лин съска през зъби:

— Сваляйте, гащите, бе, копелета!

Ивелин се е поуплашил, чуди се дали да
не се подчини и сръгва приятеля си с лакът.

— Що да ги свалям? – казва Божидар. –
Гащите са си мои. Не мога да ги събуя така,
чисто нови са. Ушиха ми ги за забавата.

— Каква забава, бе? Твоята мама, сва-
ляй ги тука веднага.

Офицерът замахва и го блъска в корема.

Ивелин няма време да размисли, по-
лучава едно коляно между слабините и
като се сгъва на две в сумтяща болка, по-
нася и един удар в гърба. Пада свит като
буболечка.

— Нищо нема да свалям – отговаря Божидар с вирната брадичка.

— Я ги карай долу! – заповядва майорът.
– Водете ги надолу!

Извеждат ги през страничния изход и оттам, по уличката „Малко Търново“ ги вкарват обратно в друг незабележим вход. Дълъг тъмен коридор, който завива, а след отключването на тежка метална решетка, пътят се излива в дълбочина по безкрайни, вити стълби. Лъха хлад и влага, в полумрака на тъмницата. Вървят, слизат, болката на Ивелин отслабва, изместена рязко от тревогата по неизвестното. Просто ще ги затворят и ще ги пуснат на сутринта? Не. В очите на тези военни се чете огромна мъст и жажда за превъзпитаващо назидание. За насилие.

Когато стълбите свършват една солена, тежка буца засяда в гърлата на двете момчета. Прав широк, мрачен коридор с килии от двете страни. Затварят ги, всеки в самостоятелна килия, далече един от друг. Настъпва мъчителното чакане. Ще да пренощуват на голия циментов под, наред нищото, като кучета... И само толкова? Тайн-

ствената, скрита дълбочина на това място им говори, че в мазето се върши нещо повече. Това не е обикновен арест. Часовете текат едвам, нижат се бавни. Некъде в дъното отекват ключалки и заповеди. После изведнъж мъжки рев разцепва тихия сонорен фон. Рев ли е, вой на животно ли, като ранена кранта, спъната в собствените си черва. Божидар премига зорко, долавя зад виенето некакво плющене като от дебел бич. Пляс, пляс... Нема как да са животни, доле в подземията на „Московска“ може да държат саде хора. Един надзирател се спира над решетката и поръчва на всеослушание секо да се подготви в килията си:

— Свалете обувките и чорапите си! Навийте панталоните до колене, а ръкавите до лактите. Бърже!

Когато надзирателят отминава, Божидар се обажда с половин глас:

— Ивчо! Ивелине, бе! Там ли си?

Не получава отговор. Ивелин сигурно вече е отведен или килията му е твърде отдалечена, за да го чуе в суматохата от редуващи се викове. Или е примрял. Не

сmee да се обади. Това очакване сега е още по-мъчително, защото Божидар вече знае какво предстои, той чува болката, която скоро ще се вмъкне в тялото му, за да го накаже. Тези непознати, жални стенания скоро ще станат негови. Той чува бича и гледа босите си крака и запретнатите си ръкави. „Тези ще ни бичуват като в средните векове. Поне не ни карат да сваляме горната дреха. Поне това...” В съзнанието му изплува за кратко пасаж от книга, където един чернокож роб в Щатите бива бичуван жестоко по гърба до смърт. Поне това – нема да умрат нея нощ. Нали е още ученик. Нито е най-големият враг на народа, не е извършил некое голямо престъпление... Не е заслужил побой до смърт, нали? Той е само на шестнадесет. Не познава боя и насилието, нито болката от ударите. Поглежда пак ръцете и краката си. Стиска зъби, преглъща. Издиша хладнокръвно.

Почва се. Дрънчи и неговата ключалка. Щрассс.

— Излизай! Излизай, ти казвам. Живо!

Повеждат го с още двама арестанти. В

страни се открива квадратно място, което не се вижда от килиите.

— Лягай.

Повалят ги. Над Божидар се е изправил висок, здрав мъж. Цивилен е, носи риза с навити ръкави и разлабена вратовръзка, лъха на тежък, сладникав алкохол. Наоколо свистят още от страшните писъци, още по-остри и ужасяващи.

— Ако не викаш като девойче, може и да те пуснем, разбра ли? Искам след всеки удар да броиш. И така до четиридесет.

Палачът замахва с гумения бич – твърд бастун в силните му, едри ръце. Болките – неописуеми. Божидар не чувства ходилата си, но продължава да брои. Щом си позволи да изтръгне някой вик, поглеждат острите, воднисти очи на палача, вижда, че това са очи на убиец, овладява се и през зъби продължава да брои. Изрича думите машинално, без да ги мисли... Едва когато онзи го изкомандва да стане, разбира че шибането по краката е приключило. Изправя се на колене, защото на стъпалото не може изобщо да стъпи.

— Давай ръцете сега, изпълни ги хубаво напред и ми брой бавно до четиридесет пак. Брой!

Божидар мерва едва за секунда това потно лице, дяволски надвиснало над него, но тутакси усеща кръвожадното задоволство, в което се къпе този жесток мъж. И по ръцете боли, но не може да се сравни с пулсиращата болка в ходилата. Пляс, пляс, дванайсет, осемнайс... пляс.

— До час ще бъде направен преглед. Ако имаш следа от боя, ще те бием пак! – заплашва цивилният. – Там е банята, отивай да си натъркаш раните в студената вода. Ако са ти останали следи при проверката, ще те бием пак. Бързо! Марш! Марш, копенце мръсно!

Ходилата на Божидар са се подули, обезформени от отоци, те са станали огромни като напompани с въздух гуми. Пулсират, та ще се пръснат. Той лази към водата. Един маркуч ходи свободно по пода.

Из 15 глава - Пет и половина сутринта

Нещо дрънчи и пречупва съня. Шумът вади младия от състоянието на покой. Две-три премигвания и един познат женски силует.

Борис първом разпознава неспокойния глас на майка си. Тя го вика, буди го. Нещо става. Рано е, навън е още тъмница. Некой бумти доле на външната врата, чука силно и грубо, ще я изкърти. Какво е толкова спешно в този чрезвичаяен час, когато другарите-граждани още спят? Ако е роднина или съсед, носещ вести за смърт, не би думкал така грубо и невъздържано. „Отваряй“, реват отвън. „Отваряй, ти казвам.“ Бам-бам-бам. Борис е с още много млада душа и нито самоувереността от исполинския ръст и здравите ръце, нито каляването в затвора за малолетни са в състояние да му спестят смутното притеснение. Отвън стои сила, плашеща със своята неизвестност, с удари по вратата, безкомпромисни и неизбежни.

Слиза по пижама, майка му е успяла да сложи домашната си дреха върху бельото. Настойчивото тропане в несъобразителен час, говори само едно. Отвън чака властта. Майката взима ключовете от порт мантото, издиша примряло „Сега“, за да спрат да блъскат и почва върти ключалката. Зад вратата изникват двама униформени, зад тях – още двама цивилни.

— Що има, другари?- пита жената в недоумение и уплах.

— Трябва да претърсим къщата. Ти си Борис, нали? Бил си в „Казичене“.

— Аз съм, да – казва твърдо Борис.

— Получихме сведение, че тук се съхранява незаконно оръжие. Моля, отдръпнете се, другарко.

Влизат, започват да тършуват. Но някак го правят през пръсти. В кухнята разтварят долапите, без да вадят съдовете, горе в спалните разхвърлят дрехите, но не пипат раклите. И семейството, и милиционерите са наясно, че в този дом пистолет няма. Обискът е само претекст. Съставя се на бърже един протокол, удостоверяваш, че нищо

не е намерено. Сетне обаче, униформените хващат Борис здраво за лявата ръка, като закопчан с белезници и го помъкват надолу по стълбицето.

— Хайде, ще дойдеш с нас. В участъка. За малка справка.

***

Вижда как затворниците клатят глави в песимистично снизхождение. Какво им каза толкова за себе си, как да разбира печалната им реакция?

Първият ден минава без разпити. Не го викат. Но такова е положението и на останалите. Като че ли са събрани, за да бъдат изолирани, преди да получат наказание. Какво наказание, та те още не са съдени... Нема и храна. Борис чупи по малко от леба и гълта. Стиска леба и мисли за майка си. Помни ръцете ѝ, как му го подадоха, като че ли са се отпечатали върху кората. Двама-трима от по-мършави гледат леба с кротки, но умолителни очи, които сякаш капят. Отчупва, разда-

ва им. Не му се свици. Той знае, че и майка му не би имала против. Тя искаше да му подсигури насъщния, да не стои гладен, а и тези хора с него, и те майка имат... И техните майки ги мислят и не всека от тех е имала възможност да им даде нещо за из път. Тези хора са прекарвали по-дълго време с глада, навярно това е част от изпитанието, навярно ги обработват... Майка му би се гордяла, че мъжът, който е възпитала, дели леба си с другите онеправдани.

Губи представа за часовете. Седи в ъгъла, клюма, задремва за кратко. Ала трайното безпокойство вибрира в гърдите му и разкъсва съня в стресови проблясъци. Вечер ли е, късно ли е? Сменил ли е денят нощта или още е същият прословут ден, в който милицията нахълта на ранина в дома му?

Охраната се задава, изглежда водят още някого в групата на неясните съдби. Мъж? По-скоро младеж. Лицето младо, свежо, почти красиво в своя уплах, на не повече от двадесет. Борис познава това лице. Точно така, водят му Наско. Решетката щраква. Двамата неохотно се прегръщат. Като бра-

тя. Поне са заедно, макар и да усещат, че нищо хубаво не им предстои. Изглежда срещата не е случайна. Борис започва да навързва нещата, да си обяснява донякъде задържането и реакцията на по-възрастните арестанти в килията. Милицията събира бивши, вече лежали. Но защо? Какво ще ги правят? С новия ден се сменя и въпроса му. „Къде ще ни карат?“ Заедно с Наско и още няколко мъже са закарани с типичните закрити коли УАЗ до етапно отделение на централна гара. Борис стиска леба здраво, като да е вълшебен този леб, запазва размерите си. Ядат ли ядат и нема свършване, една добра ръка все подава по малко на най-гладните. В етапното има други мъже, от други управления, от други градове. Те гледат съсено, безпомощно, унили са, дори страх не се чете в гримасите им, а само малодушно, пасивно отчаяние. Те знаят. Те знаят нещо повече. Знаят къде отиват. Изедва доловимите им кръпки от разговор се откроява „Белене“, „Белене“. Борис е чувал за лагера. Но все му се струва-

ло малко вероятно. Та, те двамата с Наско с какво да са предизвикали такава крайна мярка? Нали станаха момчета за пример, нали се поправиха, нали излежаха, каквото имаха да лежат по закон. Или това е нещо като бригада, събират ги, понеже някога са били осъждани и ги използват за безплатна работна ръка? Но такива трудоваци не минават през ареста, не започват от килиите, за да линеят като отписани животни в етапното отделение, предназначено основно за местене на затворници.

Наско сеща повече глад. Той е донесъл един буркан с мармалад.

— Това ѝ беше под ръка – смее се през сълзи на драгост, върти буркана. – За друго няма време жената. Тръгна леб да търси, ма, ония ме отведоха. Добре, че поне ти, братко, имаше леб със себе си. Спаси си ни тука.

— Да – кима Борис. – Майка винаги купува по два събота, защото в неделя фурната не пече. Добре, че са майките, добре, че винаги мислят за прехраната ни.

Ще удавят малко от малко глада, па после ще му мислят. Те и от сега да го мислят,

нема голема полза – затворени са, чакат ред за влака, а размислите и над „Белене“, и над неправдата около задържането им само ще увеличават болката и страха.

Тренът ускорява по релсите, като налива в унижението им задушавашщото усещане за безизходица. Напъхани в конския вагон, настрани от нормалните хора. Когато влакът пристига на уречената гара, милицията изчаква случайните пътници да се разотидат, преди да отворят техната врата и да ги изкарат. „Плевен“. Слизат, поемат ги местните копои, карат ги към тамошното етапно.

Из 17 глава - Съюз за цял живот

Боян е готов. Строен, избръснат, позапълнил страните и корема, със здрава, румена кожа. Макар и попреминал общоприетата възраст за женитба, той носи добрата осанка на вече женен и стабилен мъж. Намират се в родното му село. Под чардака са се събрали сватове и свири народната музика, изпълнена от местни гайдари и гъдулари. Облечен в белетини, горната част на носията е изработена бяло бало. Състои се от дорамче, дълго до коленете, без яка и копчета и бревенци – панталони, плътно закриващи кръста и краката. Анна е така свежа и пленителна, превърната в мома от народна приказка – с чисто, бистро лице, обаятелно красива и отдадена на своята привързаност към силния, корав жених. Тя носи литак, гърдите са прилепнали в пазуката. Надолу се шири гайтанена обтока, шар от металически фигурки, сърмени конци и ширити. Литакът е препасан от дългата, тясна тканица, а отдолу лежи по-дълга кошуля

от памук, долнячата. Сутринта те подписват в ритуалната зала в Перник, а следобедът се разстиля топъл и подкупващ, тук в селото, където ги облича безсмъртната традиция, където родовата памет е най-почитаният гост и съюзник на празничната им трапеза.

Къщата на прабаба му още се държи – едноетажна, с малък, незабележим чардак, навремето строена според формата на терена, а не терасирана. Около им се носи паметта за славното, чисто минало, за добрите селски занаятчи, дюлгерите, дърводелците и рударите. Знеполските майстори строили и в чужбина – Сърбия, Румъния, та стигали чак до Австро-Унгария, Персия и Египет. Занаятчиите от Горочевци не отстъпвали на тези от Трън. А апотеоза на техното строително дело се издига от XIX в. църквата св. Илия, изградена на мястото на тракийското селище Буйбара и светилището на Бенинда-Котито.

Майката на Боян изглежда спокойна, щастлива. И нея я грабва усещането за излежаното бreme, за лихвите, които си-

нът ѝ има да взима от властта, за отплатата, която му дължат. Те го лишиха от образование, а сега гледат на него с пренебрежение и се стремят да го изолират от живота на активно трудещите се. Защо го пуснаха от Съюза, след като тук не го искат? Или машинациите между Брежнев и Чакъров поставят такива изстрадали клетници в немилостта да се завърнат нежелани в родината. Нали няма нищо срещу него, в какво могат да го обвинят, какво изобщо може да ги притеснява? Той стана жертва на обстоятелствата, той попадна в разделен на четири град сред смутни политически течения. Но той няма отношения с контрареволуционери, анархисти и прочее. Защо никъде не го взимат на работа? Как би могъл да скрие заточението си в Съюза и каква вина имаше да бъде изпратен там, та сетне да носи белега на измяната доживот? Нима следването във Виена го прави фашист в техните очи? Вярно обича никак комунистите, те торможеха мъжа ѝ, отнеха ѝ детето, държаха го толкова дълго, почти ѝ внушиха, че са го ликвидирали. При завръщането на Боян обаче, тя

чувствува болката два пъти по-силно, защото не е била достатъчно подготвена да му се радва наново и радостта ѝ се дави в страха да не го изгуби повторно. Когато ѝ го отнеха, тя тихо го оплакваше и се надяваше като майка. Когато ѝ го върнаха, тя започна още по-явно да се бои за сина си. Има ли наистина нещо, на което да се уповава, в което да бъде сигурна, освен в Бога и може би в тази красива традиционна сватба, която Богът беше позволил, а омразната власт не беше спрела?

Започва хорото – кръшно, завладяващо, извито като дълга вълна. То като че ли излиза изпод пръстта, същата, поела последния сън на дедите, за да покаже, че има нещо в народния дух, една здрава, изконна ценност, която е по-стара и устойчива от съвременното на политиката. Рафи също се вихри на хорото, макар и арменец, той добре е попил от българските обичаи. Всички казват за него, че добре се е нагодил. Спокойно и доволно живеят предимно и само хората, приближени до районните партийци. И с тази лековатост

към живота в погледа и думите му, малко от малко бохемска, малко лекомислена. „Не се притеснявай, друже, всичко ще се нареди“. Той никога не казва „другарю“, той леко преиначава обръщението с това компромисно „друже“. Пак дава същия смисъл, ама без да го облича в масовизираното клише.

Двамата пият студена вода от външната чешма, чучурът струи бистър и чист – струята от недрата на балкана. Сами са. Двамина другари.

— Ей, ожени се, друже. Видя ли? Взе момата!

— Да. Да можех час по-скоро и работата да си намеря. Като ме разберат кой съм, като видят, че десет години не съм работил нищо по трудова книжка и... Много е трудно, Рафе. Сестра ми ме предупреди, когато се завърнах, но тогава не съзнавах, не предполагах, че.... Сега имам да мисля за жена, за детето, което ще ни се роди.

— Знаеш, че аз съм сериозен човек. Може да изглеждам малко вятър работа, но аз празни обещания не давам. Виж, имам нещо предвид. Ела в София в понеделник и

ще ти обясня за какво иде реч. Тука не му е мястото.

— Така ли? Некаква връзка ли имаш? Да не познаваш някой партиен, или знаеш някоя фабрика, където ще мине незабелязано? Бог да те пази, Рафе, понеделник съм при тебе.

Идния понеделник арменецът го приема в същия онзи вестибюл, където някога го запозна с Анна. Пият турско кафе, сипано от медно джезве и хапват арменски сладки.

— Домашни са, друже. Майка ми Алина ги направи. Харесват ли ти?

— Да, да. След десет години в изгнание всичко ми харесва.

— Ти ме познаваш донякъде, виждаш, оправям се в живота. Времената не са лесни, трябва да умееш да избереш правилния друм, за да можеш да се чувстваш сигурен. Ти виждаш, че аз живея добре и никой не ме безпокои. Имам хубава служба. Това, от което и ти имаш нужда, нали? Да ти призная, аз не разбирам много от политика и политиката слабо ме вълнува.

Но зная до кого да заста на, за да мога да си осигуря по-добър живот.

— Е, да. Предполагам, че ти се ползваш с добро име сред партийните, затова си се добрал до отговорна позиция във фабриката. Ти си експерт или как се води?

— Старши експерт. Точно така.

— Няма лошо в това. Да речем, че ти Рафи не си имал моята съдба, моя дълг, аз още като дете бех натоварен от политическите размирици... И най-вече аз пропуснах едни важни години. Еми, да аз изпуснах първите си работни години. Останах без образование. Как да ти кажа, аз не бих могъл да имам твоите връзки, нито лекотата, с която ти заставаш до партията. Но кажи ми ти, като умен човек, познаваш добре йерархията във фабриката, как бих могъл най-после да се задържа на работа в едно такова предприятие?

Рафи изяжда и последната сладка. Малко пудра захар се ръси по покривка, набраздена с тракийска везба. Не отговоря веднага, изчаква, втренчва се в наивния си събеседник, смъква веселяшката маска от

лицето си, за да застане истински и пряк пред него.

— Ти сам знаеш отговора на този въпрос. Другарят Капитанов. Първо управление на МВР. Бил си вече там. Цели три пъти.

Боян пребледнява целият. Сеща остра сухота в гърлото. Угрозата да бъде отново задържан и интерниран пресича ума му. Той едва артикулира думите.

— Да, но те ме викаха, за да... Не съм бил задържан, нито обвиняем.

— Зная добре за какво са те викали.

— Как е възможно, от къде знаеш, Рафи? Та те са ДС...

— Погледни моя начин на живот и си помисли дали искаш да останеш от другата страна? Давам ти съвсем добронамерен, приятелски съвет. Приеми и всичко ще ти се нареди. И работа ще имаш, и жилище ще си уредиш. В София. Аз зная какво става, Бояне. Зная. Те искат да те вербуват.- арменецът стана, взе да маха яростно с ръце, изведнъж истинското лице на агента гръмва като граната и стихията му се разнася из въздуха, той блъс-

ка на земята прилежно сгънатите вестници и продължава да съска. – Те ти предлагат да им сътрудничиш, да станеш доносител на Държавна сигурност. Знам всичко. Как си научил три езика в лагера, включително и китайски. Преглътни я тази гордост и скло-ни, сведи глава пред комунистите. Забрави за баща си, майка си и еди-кой си още. За-щото в управлението те питат дали искаш да си с тех, но те не са ти казали какво ще се случи ако не си с тех. Повярвай ми, тъкмо си се оженил, кандисай и приеми предло-жението. Ще докладваш директно на мене и понякога на Капитанов. Подсигури си жи-вота, докато още не е късно.

— Ти... Ти си един от тех...- кръвта му се смъква от челото и бузите, той става все по-бледен.

— Може и да не те викат повече. Скоро техното великодушие ще се изчерпи – очи-те му искрят от страх и гняв, той говори за полковниците с таен страх. – Ти си корав, из-карал си цела вечност в Сибир, ръцете ти са привикнали към студа и къртовската рабо-та, станали са безчувствени и неуязвими. Ти

си кален мъж, но повярвай ми, тези хора ще те съсипят. Те ще те намерят, ще те убият, после ще те съживят, за да те убият бавно и мъчително още веднъж. Приеми, докато още има предложение към тебе, защото после ще те чака предложение от един по-особен характер.

— Няма да доноснича, няма да лъскам обувките на хората, които преследваха баща ми. Не те е срам! – Боян скача, хваща палтото си и тръгва към антрето. – Ти си част от гнойта в това прогнило общество. Съжалявам, че изобщо споделях една трапеза с тебе. Че ти се доверих. Не ме търси повече, разбра ли?

— В Съюза не са те убили, - провиква се Рафи. – но в родината си може и да немаш този късмет. Който не е с нас е против нас.

Боян се задушава. Едва сега разбира до каква степен режимът прояжда и контролира народа, като верига, като мека анестезия, омаломощава и държи изкъсо хората в подчинение. Как едни го притискат да стане доносител, а други го игра-

ят благодетели в живота му. Нищо не може да бъде истинско, всяка по-голема крачка, всяко съдбовно решение е функция на партийния интерес. Нима Рафи не ги ожени, за да накара изгнаникът да се чувства още по-задължен, да го изкуши и бутне към партийния избор. Да, те наистина гледат на него с други очи, но за какво, да го превърнат в безскрупулен езекутор, в човек без съвест, да му отнемат единственото, което му остава, а именно – човешкото в него?

Обратно в дома той не си намира място, от срама, от унижението и унието пред безизходицата, наблюдава мълчешком родителите си, едвам преглъща иначе вкусния, традиционен зелник, напомнящ за младежките му години, за виенската мечта. Мисли с горчивина как домашните му и те са били подложени на натиск, как навярно са опитвали само шамара и нищетата, как за добро или зло не са били изкушавани, а само мачкани и притискани. Дори за миг не допусна варианта да работи за Държавна сигурност, да се примири с пропуснатото, за да стане гьотверен. Уморен от хроничните си болки,

бащата оставя храната недоядена и се оттегля в спалното помещение. Не питаха нищо Бояна, те знаят, че и не бива да питат, ако той сам не сподели за срещата с арменеца.

— Разбирам какво изпитваш, сине – мълви майката в овладяната си безнадеждност. – Разбирам разочарованието ти. Знаеш ли, тази вечер, докато печех зелника, исках отново да съм в село, да го пека в ижата, да го сложа в пръстената подница, да ме сгрее онзи, селския огън. По онези времена, когато още се добиваха цветни метали там, в скалите, а една чуждестранна фирма ги изкупуваше. Когато синовете и внуците на дюлгерите бяха свободни да се учат в чужбина, така както майсторите бяха свободни да стигат чак до Египет. Днес е различно. Боях се ако не се завърнеш. Боях се и ако се завърнеш. Какво ще завариш и какво ще поискат от тебе. Те са навсякъде. А ти... ти имаш глава на раменете си, имаш и горочевско сърце. Ще го решиш сам.

Из глава 18 – Борис и Наско в „Белене“

Пръстта изпада от таргата. Събират я, продължават. Десет кубика е много товар, изисква много енергия, стотици курсове напред-назад, огромно, продължително натоварване на мускулите. Разсипия на човешката работна сила. Като няма колички, барем да им дадат кофе. Разсипването на материала е част от упражнението. Трябва да е трудно, примитивно. Бентът често ще се руши, а те, като римски роби, пак ще пренасят, ще се хаят да го строят. Основна част от работата им е да се изтощават, не да бъдат високоефективни.

Борис и Наско рядко говорят помежду си. Те приказките по време на работа са строго забранени, а и лагеристът няма лука да се подпре и да бърбори. Яде се на крак по обектите, кой какво е съхранил от сутринта. Едва вечер разменят по некая дума. Дружба, така полезна, така да крепи духа на двамата млади мъже, пази ги от паника, смекчава унието им и гони отчаянието, напомня, че външния свят все още го има. Та тя нали оттам иде дружбата им, от софийските улици и техникуми, нали тя

ги тласна към софийските заводи, където двамата станаха трудоваци и беха свободни, където продължават да верват, че ще се завърнат един ден, за да се видят отново свободни. Такава вера крепи душите им. Окуражават се с поглед, с ръкостискане, с две ръце, които помагат при пренасянето на трупи или купчина пръст върху таргата. Те са другари в чистия, изначален смисъл на това определение за приятелство, а не в онзи десемантизиран етикет, който властта побърза да придаде на пролетариата и да направи от всички едни безлични и никакви другари. Тъкмо репресиите засилват смисъла в това приятелство, изпитват го и го укрепват. Двата са неразделни в отрядите, винаги разпределени заедно като животни от една партида, от един обор, сякаш, за да покажат, че нищо не е в състояние да грои набедената, юношеска чест.

Тежко е пренасянето с тарга. Тя остава твърде плоска в страните си и винаги изпада по малко от пясъка. С всяко тътрене към купчината се губят ценни

килограми от всеки курс, а в края на деня осемте кубика трябва да са изпълнени. И двамината са здрави момчета, а и работата по заводите, към която ги тласна системата, кали допълнително техната издържливост. И все пак има в „Белене“, в изграждането на дигата едно безкрайно и умопомрачително дълго, едно добавено усещане за напрежение и надзираване, една извънмерно изтощително и протяжно разхищение на човешките ресурси. Мизерията, мижавата храна, заедно с дехидратиращите целодневни усилия постепенно смаляват и скапват телата. Хиените, които се разхождат около тех, които ги наблюдават от зори до мрак саде чекат некой да се огъне, да се предаде изтощен, за да го пратят в карцера. А таме, във вода до колене в продължение на седмица-две, нещастникът подгизва в смрад от тиня, пот и изпражнения и си докарва коварна зараза, която ще го погуби. Нема завеждащ фелдшер, няма лазарет, няма нищо. Нема и майор, който да разпреди изпращане в клиника. Болните лежат отделени, без лекарства, без право да изли-

зат, оставени на произвола на вируса – да изгният или да оживеят по чудо. Тежки, тягостни картини на заляняване и смърт. Борис и Наско ги приемат по-леко поради това, че са заедно, те черпят сили един — друг. Помага им да се абстрахират, доколкото позволява крехката им възраст, досущ като опитни, обиграни лейтенанти в необещаваща битка, те все по-кораво и безстрастно изпълняват задълженията си и все по-малко се поддават на естествените човешки слабости. Никога преди нито като свободни граждани, нито в затвора за малолетни, те не са се оглеждали така прозрачно във възможността да умрат. Гибелта се влачи плътно зад техната група, виси в проблясъка от вишките на охранителните кули, минава изотзад в кобурите на надзираващите бригадир, пици остро и кърваво, когато некой клетник прекрачи маркировката... Точно тогава, виждат как човек умира, за брони мигове, за времето, за което те преглъщат жадно глътка вода или трепват с клепки в края на потния, пращен ден,

за същото време некой умира, защото не е издържал, защото е изпуснал контрола над силите си, защото твърде дълго е престоял в учреждението и то е успяло да го изхаби до крайния човешки предел. Тъкмо затова младежки мъжката, онази гимназиалната опора им е жизненоважна. Да издържат по-дълго, да оцелеят, да бъдат достатъчно силни физически и духом, за да не паднат немощни пред куршумите, да не умират на свой ред между две чужди премигвания на безсилие и печал.

Август се изсипва безмилостно горещ. Да работят под най-яркото слънце, е като коващи в леярна. Случва се в най-знойните дни да не успеят да изпълнят нормата. Мръсните осем кубика! Мръсните тарги! Затова, когато се връщат от обекта в основната част, близо до спалните землянки и до добитъка, двамата другари, заедно с още дузина, неспазили нормата, трябва да доработят до късно, къде в пренасяне или цепене на дърва, къде в силажиране на животните.

— Хайде, ще имате танцова забава днеска! – отбелязва бездушно един стар лагерист.

Така старите наричат доработването на осветление. Да, „Белене“ е стопанство, голямо стопанство, при това мултифункционално, винаги има какво да се свърши като компенсация за недопренесените кубизи пясък. Пак са двама и в това начинание, капнали от умора, вие им се главата, измалели те се бутат неволно един в друг, но не се отказват, вдигат, пренасят, стоварват, и още и още, докато майорът реши, че са изработили правото да полегнат и да поспят, сред дървениците и човешкото зловоние, за да съхранят некакви силици за новия тежък ден. Докато са двамина несгодата е на половина помалка, поделена помежду им. Просват се на наровете, разменят две-три думи, сетне изтощението ги приспива. Нищо вече не им прави впечатление. И в лайна да легнат, пак ще заспят на часа. И това е част от дружбата на комунистическото каляване. Да ги направи непретенциозни, лесно адаптиращи се към всякакви и никакви условия. Към нищото. Ще я карат редом, рамо до рамо. Па, додето издържат.

Още една мъчителна сутрин, където стонината мършава мъже в землянката, под звучите на тръбата на Валтер, се блъскат пред вратата кой да излезе по напреде. Нема такава суматоха, такава страховита препирня, да не би да закъснеят... А отвън – едва пет часа, още нема зора. Светът спи, само те са на крак, готови за експлоатация. Освен бригадирите, дошъл е и майор Нешев. Нещо се случва. Борис поглежда приятеля си, като да се увери, че ще се справят. Колко е добре да има кого да погледне в такива мигове, някой, който не му е чужд, който подклажда собственото му хладнокръвие.

— Ти и ти – посочва ги началникът Тричков. – Отивате да работите при рибарите. Бърже. Хайде, на работа.

Не смеят да се усмихват, но вътрешно, те ведно изтръгват слаба, едва самопризната въздишка. Каквото и да им възложат при рибарите, нема как да се мери с откъсващото ръцете носене с тарга. Зелено-сивите кадифени води на застиналото, мъртво блато люлеят две лодки до брега.

— Това е греб. Е, та тука така ловим – обяснява един лагерист. – С мрежа. Хвър-

ляме мрежата, опасваме част от плитчината. После събираме рибата от мрежата.

Надзирателите ги следят от страни, но без да ги овикват, без да ги гледат в ръцете. Денят се разстила спокойно дълъг, не така изнурителен. Вчерашните гимназисти имат възможност да хапват от рибата, макар и суров, шаранът е повече от питателен. Запълват гърлата си. Рибата спасява силите им, дава им малко отдих. Бригадирите не лишават лагеристите от правото да поемат така ценната, допълнителна храна. Позволени да са им тинестите люспи!

Около месец те мятат четиристотин метровата мрежа в блатните води. Но както при всека работа и на тази ѝ се вижда края. Поредна сутрин на преразпределение пред земянките. Тричков и Нешев оформят новите бригади. Този път ще има работа по външни обекти. Ето ти нещо различно. Ще излязат от острова. Борис е разпределен в бригадата към първи обект. Коремът му е свит в очакване да чуе къде ще разпределят Наско. Из-

читат и четирите имена, досущ като в затворите. Атанас Иванов... Първи обект. И Наско е с него! Скоро заминават с тъмно зелен военен камион за с. Александрово, Ловешко, да се включат в реконструкцията на моста на р. Осъм. Когато се работи на строеж, на обект оданад бодливата тел, въдвореният разчита присъствието на цивилните свидетели да смекчи отношението на охраната. За да се запази поверителността, за да изглежда, че са обикновени затворници, които не живеят в строг режим, че не са подложени на гавра и терор. Надзирателят нема да стреля на такова обществено място, пълно с други работници и техници, със свободните граждани, които формират приспания, заблуден народ. За пред тех отношението към лагериста требе да изглежда човешко. И Борис, и Наско, и целата група се трудят вече по-скоро като строителните войски, като момчета от казармата, нема я опасната гранична бразда, иззад която важат само изстрелите на калашниците. С водите на реката изтича леко-полеко и опасението, че могат да бъдат бити или затворени дни

наред в умишлено наводнявания карцер. Изтекла е покрай тех и смъртта, заминала си е... Този спасителен мост, там край Александрово, този път свързващ два бряга, между два свята е техната благословия да оцелеят. Поне до следващото занятия. Храната е все така слаба, но най-много ги засища облекчението, че смъртта се е отдръпнала.

На острова между двата ръкава на Осъма ги приютява барака с нарове. Тук ще да е спалното им помещение през идните седмици. И тя е по-добра от землянката, скоро не е била обитавана, пощадена е от паразитите. Глътка отдих е този мост, да може само да ги отведе към избавлението, да минат по него, но не като обезумели бегълци, а като по Христов път към опрощението на греховете, които всъщност не са сторили, да преминат и да живеят спокойно дните си. Да се върнат към живота си. Никой от този отряд не е мързелив, никой не се плаши от тежката, продължителна работа. Те не са капризни, хленчещи гражданчета. Те вси бачкат

здрaво, но се страхуват да не се изхавят, да не ги предадат телата им преди да изтече срокът на превъзпитанието. Те верват, че в „Белене“ са попаднали за определен срок, че целта на властта е да ги срине морално и физически, за да може един светъл ден, когато излязат, когато минат по моста, да не смеят да дирят кълновете или коренищата на една някогашна и несъществуваща опозиционна дейност.

Ах, тук на моста, тук, между двата ръкава се живее. Тук се раждат и се молят безгласно да нема по-лошо.

Една от нощите им увеличава песента на водния плисък, той писва по-високо, като чиста, непорочна песен на народна мома. Завалява из ведро. Пороен дъжд, който се слива с реката ведно. Прииждаща влага. Вали. Безспир. Вали вече трети ден. Будят се в пет часа сутринта. Бригадирът им мърмори нещо на вратата на бараката. Но не на тех, на себе си. Той хока времето и проклетия, безкраен дъжд. Борис гледа и се усмихва, ала само вътрешно. И без да среща Насковото изражение, съзнава, прочита

в душата на своя побратим същата тази усмивка на правдата. Ами, да. „Дъждът не спира, показва ти, че всека несправедливост си има своя край, че тая дете сте я замислили не върви, че не бива да тикаш хората в полеви затвор, да ги гледаш позле от говеда, да ги наказваш по пет пъти за некакво маловажно провинение, да ги държиш затворени за назидание на останалите осем милиона... Онзи горека гледа и ти праща дъжд, и не спира да вали, а ти го проклинаш, защото нема как да прозреш колко е безсмислено делото ти. А дори и да прозреш, какво можеш да промениш? Ти си една шахматна пешка, един промит мозък, автомат, машина в ръцете на властта.“

Дъждът е влезнал в съюз с реката. Заляли са малкия остров и са изпълнили бараката до колене. Така седят по нарочете три дни. Докато се вземе решение. Докато стихията се отече. Когато успяват да излязат и стъпят на сухо виждат пред себе си една импресионистична сивееща картина отразена върху водата. Мостът го

нема. Като замазан от четката на Мане, като скрит зад полусянката на парче мъгла...

— Бърже, тебе да съберете частите. Бърже!

Борис и Наско се събличат до кръста, изуват обувката и влизат в Осъма. Водата е смразящо студена. Този септемврийски дъжд носи студена вода. Зъбите им тракат, мускулите изтръпват и се усукват. Но двамата продължават да плуват по течението и надолу по брега, за да съберат дървените отломки. Излизат през половин час по заповед на бригадира, за да сложат сухи дрехи и влизат обратно. Течният студ се клати на пластове пред мокрите им очи, къпе ги в противоречивото усещане за възможна гибел и за покой на духа, скована тялото и естествения стремеж да съхранят силите и съзнанието си. Плиска се, бута се тази вода, влиза в ума и душата им. Младите корави мъже, поемащи работа, превъзпитани, променени. Непретенциозни и чисти. Лишени от каквато и да е политическа обремененост. Какво още е нужно да изтърпят? Какво още да доказват? През какво да минат още и още, за да убедят

полковниците от Държавна сигурност, че вече не са хулигани?... Но те хулиганството нали си го излежаха! Или то е превърнато в удобен етикет, за да има срещу какво да се бори комунизмът?! За да има враг. Ако немаш враг, тебе да го създадеш, за да пазиш властта си.

С посинели устни, обръгнала сива кожа, сякаш носили се мъртви с дни във враждебните води, неспособни да чувствуват ни студ, ни топлина, ни глад, ни умора, привечер те вече са възстановили до едно едрите парчета от моста. Добра работа, другари! Идният ден нещо съществено ги отзовава от обекта. Дадена е инструкцията всеко да се прибере в лагера. "Бърже!" Само събития на високо международно равнище, като смъртта на Сталин няколко години по-рано, могат да дадат такъв ход на лагерната история. Кардинална промяна и крайни решения. За добро ли ги прибират, ще ги разпускат или ще ги мъчат още... Навън, пред очите на случайните граждани, не могат да ги избият. За добро ли ги прибират? Всеки

от тех, от клетите въдворени върви в старите войнишки дрехи в миризмата и ориста си и си задава само тоя въпрос. Нема друго, което да попие умът им, само един въпрос. „Ще има ли лабаво?“

Из 23 глава - Възникването на лагера

Проектът е назрял, описан подробно в един строго-секретен доклад. Министър Цанков не храни никаква трудова сантименталност, мястото е пусто, изолирано, идеално за създаване на трудова група. Докладът му се явява наложителен, в смутен, разтърсващ период за властта. На 27 август 1959 г., ЦК свиква по спешност тайно заседание.

Ден по-рано министър-председателят Югов дава интервю пред американски журналисти. Основните акценти са строителния прогрес, инвестициите в тежката промишленост... Когато се говори за темповете на урбанизацията и съответно готовата, евтина работна ръка, журналистите хитро завъртат темата към трудово-възпитателните учреждения, които в социалистическия строй, след редовите войски и казармите, са най-естественият източник на безплатни работници. Въпросите са провокативни, те търсят реак-

цията на българския лидер по отношение на един чисто фашистки модел – лагерите. Ситуацията е деликатна. Югов трябва да се измъкне много внимателно, да разсее съмненията, да избегне международен скандал. Ако четиринадесет години след края на войната, се разбере, че България продължава да експлоатира неосъждани хора в концентрационни лагери, това ще разклати сериозно външно политическите позиции на страната. Като човек без голямо въображение и без дипломатически опит, Югов отвърща някак семпло и народно:

— Но моля ви, в България вече няма ТВО.

Тези думи отекват като революционен, терористичен огън по най-високите етажи на властта. В изолирания кабинет на Политбюро в Партийния дом влизат девет от най-висшите в държавата в това число Червенков, председател на комисията по изселване и въдворяване и вътрешният министър Цанков.

— При създалата се обстановка и не че ще бъде прецедент за ТВО „Белене“, но се налага да изпълним „обещанието“, дадено

от другаря Югов – докладват един през друг на първия в държавата.

— Така е. Не можем да поемем риска, нужно е незабавно разформироване.

В продължение на няколко часа се прелистват списъци с една-едничка цел – режисьорите на репресиите да се самоубедят, че незабавно трябва да разпуснат въдворените на острова.

— Значи имаме да освободим двеста седемдесет и шест политически и деветстотин осемдесет и един криминални въдворени. „Белене“ престава да функционира. „Белене“ не функционира. Както другарят Югов е казал. Нека нашите политически съседни, нека дори капиталистите повярват в това, другари.

— Остават сто шестдесет и шест непоправими рецидивисти – отбелязва важно Цанков.

— Ако има хора, които са непоправими, да ги пратим в затворите! – предлага некой.

— Хм, само колцина от тях ще успеем да осъдим.

— Е, какво предлагате да ги правим? – настоява вътрешният. - Да ги пуснем и да започнем да ги гоним наново? Не съм съгласен. Имам друго предложение. Подготвил съм специален доклад. Това е секретен доклад, другари, който няма да излиза от този кабинет. Внасям предложение, да ги изолираме. Проучил съм мястото. Нека не губим време. Ще открием каменна кариера в Ловеч. Ще се води трудова група към поделение 0789, „Белене“. Нека ги приберем там, за да ги превъзпитаем с тежък физически труд. Другари!

Из 24 глава - Запалването на фитилите

Онзи ден на хиляда деветстотин и шестдесета година е черен и нагрозен, небето представлява един диск от тъмно синкаво сребро. Свити в забулените брънки на Троянския балкан отекват гръмотевици, които неприятно напомнят за бомбардировки над София и залповете над окопите. Работниците притичват към голямата кариера. Когато приближават терасовидното изкачване, надзирателите викат: "По-бърже, по-бърже, вашта мама!". Жалките, измършавели роби се завтурват напред, но колкото и да бързат, тези от тях най-отзад изяждат по някоя тояга. Паднали на земята нема тази сутрин. Те вече са добре калени и знаят - така се ходи на работа, винаги се бърза, защото който падне, може да не му дадат да стане. Пред очите на подгонените фигури най-подир изниква студения, сив декор – тези шест-

десет метра склон, които описват скалата на височина. Отпред застава главният старшина, Газдов, като обяснява важно как днес ще се направят някои сериозни взривове, за да се свлече достатъчно скална маса. Тази работа може преспокойно да се свърши с професионално детониране от разстояние, но щом леко закръгленият командир на лагерната охрана е преценил, че е нужно да ангажира затворниците с паленето на фитилите, няма да се намери кой да му противоречи. За да се взриви камъка е нужен доста тротил – готовите за работа отцепените блокове тежат по над осемдесет-сто килограма. Те се доразцепват на по-малки парчета, за да се пренасят. Освен мощта на самия взрив, друго плашещо нещо е хвърченето на отломките. Който остане твърде близко, ще се намери като сред ято шрапнели по фронтовата линия. Инструкциите не са много ясни, изглежда опасна тази работа. Старшината се задоволява да обясни, че има достатъчно време да се слезе обратно. Групата наброява общо петдесет човека. Около двадесет ще се качат да палят. Кои

ще изберат, как? Ще посочат, ей така, то, нема и време да се чудят и да подбират. Първата редица. Всички от първа редица тръгват напред и още четири-пет от втората. Без кирки и чукове, един по един, те взимат само по една запалена цигара. Катерят се, захождат от различни страни, за да стигнат равномерно разположените фитили. Още като се изкачват, момчетата, които ще палят най-отгоре съзнават, че ще им трябват поне две минути да се върнат. А те не са един-двама, ще си пречат, първият, най-отпред и вторият може и да успеят да слязат бързичко, ама тези отзад ще се залутат, ще забавят веригата. А колко ли пък тебе да е дълъг фитилът, за да имат време да слязат всичките? Ама и така да е, смеят ли да откажат? Ха некой има неблагоразумието да откаже, ще го бият жестоко, а после ще го пуснат да работи и когато вече в края на деня е изтощен до смърт от сутрешния бой и от робията, ще го погнат още по-безпощадно с гьостериците. Накрая вместо вечеря, ще бъде сгънат в сезален чувал. Долека,

от местото, което остава сравнително безопасно за останалите, като се гледа бройката на качващите се и техното разпределение лесно може да се установи, че са заложени поне двадесет взрива в скалата и то достатъчно на гъсто, на разстояние от по три-четири метра, така че е малко вероятно фитилите да са по-дълги от това разстояние. Колко време ще им отнеме на тези момчета, смели по неволя да слязат и колко фитил требе да е предвидено за това? По-страшното е дали изобщо Газдов и копоите му са си направили труда да изготвят що-годе професионални изчисления, заедно с онези щатните бомбаджии, които по принцип са натоварени да громят камъка.

Борис е един от лагеристите, които гледат и си задават на ум тези въпроси, мъчи го този мръсен, немарлив произвол – кой пък ще си играе да опъва стотици метри фитил, кой ще е загрижен за техната безопасност, като тук ги налагат и пребиват до умиране... Не са на външен обект, където има регулярни, свободно работещи, техници, ръководители и куп други неудобни лица. Те си остават в

подножието на изолирана от обществото кариера, проектирана специално да взема жертви. Произволът, безхаберният произвол, е, та това е нещо коварно.

Сутринта той се буди с отекли болки в плешката от получените профилактични удари предната вечер. Става, скача от нара в опит да стигне бързо до вратнята на бараката, но в тази, познатата още от „Белене“ паника, мнозина го преварват, блъскат го, всеко се стреми да излезе по-напред с надеждата да получи по-малко удари на входа. Отвън чакат двама бригадири с дългите тояги и замаят произволно, същински палачи, удрят по раменете и в коремите на излизащите. Замахват, а Борис се снишава, скрива глава между двете си ръце. Требе да пази главата си, требе да се пази на излизане, за да не го повредят. Че тогаз нема да може да пренася камъни, а не може ли да пренася, ще го довършват. Гърдите му свирят, дишат на половина от вчерашните дребни, стимулиращи наранявания. Стяга го целия торс, той се усеща по-бавен като върви,

като се мъчи да бърза. Не бега, саде притичва. На плаца се раздава закуската – чай с парченце масло, нищожно като за изхвърляне, като некакъв остатък, преди да измиеш съдинката. Има ли леб от вечерята – не помни, беше му зле.

Пет и половина сутринта. В такъв ранен час, в часа на задържане му, сега в същите мъртви, неразсънени часове, когато и гората и близкото селище все още са в покой и не са се пробудили, лагеристите се втурват към кариерата, не просто будни, а изпълнени с всичкия съвместим с живота адреналин. Кой да знае, че тази сутрин началникът е предвидил нещо различно! На път за кариерата единственото, което пулсира в мозъка и гърдите на мършавите, дрипави люде е как да се придвижат по-бързо, как да проявят повече издържливост, да бегат по-бърже, как да избегнат тежките дренажите сопи. Надзирателите и техните верни кучета бригадирите дори не си правят труда да тичат, нито да гонят групата с кола – толкова са изтощени от работа и недохранване, че не само Борис, ами почти целата

трудова група се задъхва да бърза. Някога можеха да бегат, сега само се опитват, краката им се усукват, телата вече немаат енергия да я пратят към крайниците. Това таме са полухора, полумъртви са. Борис гледа да пази гърба си. Да не го ударят на същото място, да не го осакатят. Прикрива се, заляга, спуска се напреде като хилав атлет, който се е сгънал на две, за да пресече финала с глава. Пустият му финал все не идва. Борис изостава. Нещо, некой разделя групата. Продължават една част към големата кариера. Изостава твърде много. Чува как дренажицата свисти над ушите му. Бригадирът е близо. Твърде близо до гърба му, настига го... Ударът го изтласква малко напреде, но почти го кара да изгуби равновесие. Мъжът залива, прави няколко крачки на четири крака и бърза да се изправи, за да не го довършат в един тежък замах върху кръста. Облян в пот със суха уста, без дъх той е един от последните, които застигат строя и се нареждат под скалата. Той е един от последните в ляво, оформящи втората

редица – редицата на несполучилите. Оглежда се. И други са отнесли тежки удари. Некои не се държат на крака, но пробват да се изправят, защото иначе нищо добро не ги чака. Първите се отърват, още ги бива, по-свежи са, може би новопристигнали... Кой да ти обърне внимание в това жестоко шествие на прелитащи тояги, на хвърчаща кръв. Така Борис мислеше, че денят му започва зле и дори съжаляваше, че не успя добре да се възстанови от нараняванията, за да тича по-бързо. Съжаляваше, че не попадна измежду първата редица. До него стои задъхано едно малко момче. Още помладо и от него. Знае ли името му, или не... Откога е в лагера то? Дали не беше Кольо? Така ли го зовяха? Те всички са там обезличени в мълчанието на умората и на респектираща жестокост. Съжаляваше, че не е сред първите. До момента, в който не посочиха първите, тези дете беха най-корави и най-здрави, дете избегаха безпроблемно и бързо разстоянието от плаца до кариерата, да хванат по един запален фас и да се качат връз експлозивите.

Ще палят. Не се случва всека сутрин да взривяват, защото веднъж сторено, ще си осигурят достатъчно материал за дни напред, но точно в онази оловната сутрин честта се пада на първата редица. Изкачват се, близко са, първите постове почти достигат целта. Ръцете им треперят, стискат цигарата между показалеца и безименния, тръпнат вече да тръгнат обратно, но за нещастие има фитили по-нагоре и по-нагоре.

Изборът е напълно случаен. Изборът е произвол. Низ от нелепи случайности. Боян беше един от първите, той успя да се предпази от боя, с цената на едно завидно темпо, което изчерпа силите му и го остави задъхан накрая. Като виде, че без друго е достигнал целта и че няма да го бият, той реши да забави ход, да не бърза излишно, преди да се строи, да възстанови дишането и пулса, да се запази издържлив за безконечното носене на камъни. И тази кратка отмора преди инструкциите, това отпускане го лишава от привилегията да се нареди на първата редица.

Застава от ляво там до братята си по съдба. Остава в строя да гледа как първите, финалистите, как две дузини нещастници се катерят и надпреварват в подклаждането на многоточковата експлозия.

Дори и тътенът от Троянския балкан замлъква в очакване на кръвожадните гърмежи в скалите. Подпалвачите са наредени на етажи, някои коленичат и вече палят, докато други тепърва се изкачват още нагоре. Газдов наблюдава с шаблонна гримаса – наместо уста той носи широка, карикатурна човка. Гледа представлението със специфично, злостно задоволство.

— Палете, палете! – крещи той.

Всички долу пазят свита, тревожна тишина. И вятърът спира. Може ясно да се чуе свистенето на фитилите. Започва се. Слизат първите трима, още един - четирима. На тях се падна най-ниската част, полата на скалата. Тичат, отдалечават се. Един се спъва и пада, ожулва се, става и се прибира в строя. Фитилите свистят. А най-горе, тепърва палят.

Гърмеж! Още един! Всичко става за секунди. Фитилите. Фитилите са твърде къси.